

**ЦАГДАН ХОРИХ ТАСЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ХАРЬЦУУЛАЛТ  
/БҮГД НАЙРАМДАХ ЧЕХ УЛС, АМЕРИКИЙН НЭГДСЭН УЛС/**

**COMPARISON OF RESTRAINT MEASURES  
/CZECH REPUBLIC, UNITED STATES OF AMERICA/**

Б.Мөнхзул

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн*

*Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн ахлах багш,  
цагдаагийн ахмад*

**Товч агуулга:** Таслан сэргийлэх арга хэмжээний нэг болох цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг Бүгд Найрамдах Чех Улс болон Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн процессын хуульд тусгасан байдлын судалж, Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг шийдвэрлэх тухай хуультай харьцуулах замаар эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох асуудлын талаар санал дэвшүүлсэн болно.

**Abstract:** One of the deterrent measures, custodial deterrent measures, is analyzed in the criminal procedure law of the Czech Republic and the United States of America and compared with the provisions of the Criminal Procedure Law of Mongolia, and proposals for future attention are made.

**Түлхүүр үгс:** Таслан сэргийлэх арга хэмжээ, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ, Эрүүгийн процессын хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль.

**Keywords:** Preventive measures, custodial restraining order, Criminal Procedure Code, Criminal Procedure Code.

*Бүгд найрамдах Чех Улсын эрүүгийн процессын хуульд цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг тусгасан байдал*

Бүгд Найрамдах Чех Улс (Цаашид – БНЧУ гэх)-ын Эрүүгийн процессын хууль 1961 онд батлагдсан. Хэдийгээр өөрийн улсын түүхэн уламжлалыг хадгалсан боловч ЗСБНХУ-ын 1960 оны Эрүүгийн процессын хуулийг санагдуулахаар хууль болсон гэж судлаачид<sup>109</sup> үздэг. ЗСБНХУ-ын нөлөө БНЧУ-ын эрх зүйн тогтолцоонд шингэх болсон нь түүхэн учир холбогдолтой. Тодруулбал, Чехословак Улс нь 1918 оны 10 дугаар сарын 28-ны өдөр барууны улсуудын жишгээр шинэ нийслэл Прагт эрх чөлөөт-ардчилсан ба нийгмийн эрх зүйт улс болон тусгаар тогтнов.

Мюнхений хэлэлцээрийн дараа болон Венийн Анхдугаар шүүхийн шийдвэрийн дагуу 1938 онд тус улс Судетенландыг Германы эзэнт гүрэнд, Словакийн өмнөд хэсгээс заримыг нь Унгарт өгөх ёстой болов. 1939 оны 3 дугаар сард Словакийн Бүгд Найрамдах Улс нь Чехо-Словакийн Бүгд Найрамдах Улсаас салан тусгаарласан ба үлдсэн «Үлдэгдэл Чех» хэмээн нэрлэгдэх улсыг нь тун удалгүй Вермахт эзлэн, Бохеми ба Моравийн ивээлт улсыг байгуулав. Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа дахин байгуулагдсан бүгд найрамдах улс нь 1946 онд Карпатын Украйныг Зөвлөлт Холбоот Улсад өгсөн байна. 1948 оны 2 дугаар сарын бослогын дараа коммунист нам засгийн эрхийг гартаа авсан бөгөөд, удалгүй ЗХУ тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэж байсан Зүүн блокт нэгдлээ. Коммунист намын ноёрхол 1989 оны тайван хувьсгал хүртэл үргэлжлэв. 1992 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдөр энэ улс задран БНЧУ ба Бүгд Найрамдах Словак Улсууд байгуулагдсан түүхтэй<sup>110</sup>. 1948 оноос хойш БНЧУ-ын

<sup>109</sup> Тузов А.Г. Введение в Уголовный процесс Чехии. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 14. Вып. 3. 2015., Уголовно-процессуальное законодательство Чешской республики: учеб.-метод. Пособие // сост. Л.В. Майорова. Красноярск. 1999.

<sup>110</sup><https://mn.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BA>.

засгийн эрхийг коммунист нам гартаа авсан нь тухайн улсын эрх зүйн тогтолцоонд ЗХУ-ын үзэл баримтлал гүн шингэх үндсийг тавьсан гэхэд болно. Харин дэлхийн хоёрдугаар дайны үеэс эхлэн, ЗХУ задран унах хүртэл хугацаанд оршин тогтнож байсан Чехословак Улс тусгаар орших нөхцөл бүрдсэнтэй зэрэгцээд, БНЧУ-ын эрх зүйн тогтолцоонд социалист эрх зүйн зохицуулалтын үзэл баримтлалын эзлэх байр суурь багассан. Өөрөөр хэлбэл, БНЧУ нь 1991 онд Европын зөвлөлд гишүүнээр элссэн үеэс эхлээд, тус улсын эрх зүйн тогтолцоонд Европын холбооны үзэл баримтлал давамгайлах нөлөө үзүүлж эхэлсэн байна. БНЧУ нь олон тооны гэрээ, конвенциудад, тэр дундаа хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах тухай Европын конвенцод нэгдэн орсны хувьд эрүүгийн процессын ажиллагааг шударга явуулахаас гадна хүний эрхийг зөрчихгүй байх тал дээр голчлон анхаардаг. Энэ нь шүүхийн шатанд хэргийг шийдвэрлэхийн тулд олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг эш үндэс болгох байдлаар илэрнэ.

БНЧУ-ын Эрүүгийн процессын хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 1 дэх хэсэгт цагдан хорих арга хэмжээ авах үндэслэл, шийдвэрлэлт, баривчлах тушаалын тухай, цагдан хорьсон талаарх мэдэгдэл, цагдан хорих хугацааг үргэлжлүүлэх болон бусад процессын талаар тодорхой тусгасан байдаг. Тодруулбал, БНЧУ-ын ЭПХ-ийн 67 дугаар зүйлд заасан дараах нөхцөл байдал, үндэслэл байгаа тохиолдолд яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авч болно. Үүнд:

1. Яллагдагч ЭБША болон ялаас зайлсхийхийн тулд оргон зайлсан, эсхүл оргон зайлж болзошгүй, хэрэв тухайн цаг хугацаанд яллагдагчийн хувийн байдлыг тогтоох боломжгүй, хэрэв яллагдагч байнгын оршин суух хаяггүй, эсхүл түүнд хүнд ял оногдуулахаар бол;

2. Яллагдагч шүүхийн өмнө мэдүүлэг өгөөгүй гэрчид болон тухайн хэргийн өөр бусад яллагдагчид нөлөөлж болзошгүй, эсхүл ЭБША-нд чухал нөлөө үзүүлэхүйц баримтыг тайлбарлахад саад учруулж болзошгүй;

3. Яллагдагч үйлдсэн гэмт хэргээ үргэлжүүлэн үйлдэж болзошгүй, өөрийн үйлдэхээр завдсан гэмт хэргийг төгсгөж болзошгүй, эсхүл өөрийн бэлтгэсэн болон үйлдэхээр заналхийлсэн гэмт хэргийг үргэлжлүүлэн үйлдэж болзошгүй<sup>111</sup>. Эдгээр тохиолдол, үндэслэлийг харгалзан, яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авах боломжтой ажээ.

Эдгээр үндэслэлүүд нь манай улсын ЭПХ-д заасан цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлүүдтэй дараах байдлаар тохирч байна.

Хүснэгт 1. Монгол Улс ба БНЧУ-ын ЭПХ дахь цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлийн харьцуулалт

| № | БНЧУ-ын ЭПХ дахь цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэл                                                                                                                                               | Монгол Улсын ЭХХШТХ дахь цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэл                                                                                                                                                                                        |
|---|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | 67 дугаар зүйлийн а) Яллагдагч ЭБША болон ялаас зайлсхийхийн тулд оргон зайлсан, эсхүл оргон зайлж болзошгүй                                                                                   | 14.9 дүгээр зүйлийн 1.1. ЭХХША-аас оргон зайлахыг завдсан, оргон зайлсан                                                                                                                                                                        |
| 2 | Яллагдагч шүүхийн өмнө мэдүүлэг өгөөгүй гэрчид болон тухайн хэргийн өөр бусад яллагдагчид нөлөөлж болзошгүй, эсхүл ЭБША-нд чухал нөлөө үзүүлэхүйц баримтыг тайлбарлахад саад учруулж болзошгүй | 14.9 дүгээр зүйлийн 1.2. Шүүгч, прокурор, мөрдөгч, хохирогч, гэрч, шинжээч, гэмт хэрэг хамтран үйлдсэн хүнийг дарамталсан, сүрдүүлсэн, эсхүл тэдгээрийн болон өөрийн амь нас, эрүүл мэндэд аюул учруулах үндэслэл бүхий баримт, мэдээлэл байгаа |

<sup>111</sup> Уголовно-процессуальное законодательство Чешской республики: учебно-методическое пособие // Краснояр. Гос. Ун-т; Сост. Л.В. Майорова. Красноярск. 1999. С. 49.

Хүснэгтэд харьцуулсан хоёр үндэслэл нь өөр хоорондоо яв цав тохирохгүй боловч, утга санааны хувьд төстэй байна. Хүснэгтийн 2 дахь хэсэгт заасан үндэслэл нь хоорондоо “хэргийн оролцогчдод нөлөөлж болзошгүй” байдлаараа төстэй байна. Харин бусад байдлаараа БНЧУ-ын цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлүүд манай улсын цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлүүдээс утга санаа, үзэл баримтлалын хувьд ялгаатай гэж үзэж болохоор байна.

БНЧУ-ын ЭПХ-ийн 67 дугаар зүйлд заасан цагдан хорих үндэслэлүүд нь дотроо 3 хэсэгт хуваагдах боловч, эдгээрийг ангилан ялгавал, тухайн үндэслэлүүд хавьгүй олон болох боломжтой юм. Үүнд:

1. яллагдагч ЭБША болон ялаас зайлсхийхийн тулд оргон зайлсан, эсхүл оргон зайлж болзошгүй;

2. хэрэв тухайн цаг хугацаанд яллагдагчийн хувийн байдлыг тогтоох боломжгүй;

3. хэрэв яллагдагч байнгын оршин суух хаяггүй;

4. эсхүл түүнд хүнд ял оногдуулахаар бол;

5. яллагдагч шүүхийн өмнө мэдүүлэг өгөөгүй гэрчид болон тухайн хэргийн өөр бусад яллагдагчид нөлөөлж болзошгүй;

6. ЭБША-нд чухал нөлөө үзүүлэхүйц баримтыг тайлбарлахад саад учруулж болзошгүй;

7. яллагдагч үйлдсэн гэмт хэргээ үргэлжүүлэн үйлдэж болзошгүй;

8. өөрийн үйлдэхээр завдсан гэмт хэргийг төгсгөж болзошгүй;

9. эсхүл өөрийн бэлтгэсэн болон үйлдэхээр заналхийлсэн гэмт хэргийг үргэлжлүүлэн үйлдэж болзошгүй. Энэ мэтээр нийт 9 төрлийн үндэслэлээр цагдан хорих ТСАХ авах боломжтой болох нь харагдаж байна.

Манай улсын ЭХХШТХ-ийн 14.9 дүгээр зүйлд заасан цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлүүд дундаас дээрхтэй утга санаа, үзэл баримтлалын хувьд тохирох 2 төрлийн үндэслэл байгааг дээр хүснэгтэд харуулсан билээ. Тэгэхээр Монгол Улсын ЭХХШТХ-д заасан цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлтэй харьцуулахад БНЧУ-ын ЭПХ-д цагдан хорих ТСАХ авах үндэслэлүүд илүү өргөн хүрээтэй хуульчлагдсан байна.

БНЧУ-ын ЭПХ-ийн 68 дугаар зүйлд “Зөвхөн яллагдагчаар татагдсан этгээдэд цагдан хорих ТСАХ авах боломжтой. Хэргийн баримтад үндэслэн цагдан хорих ТСАХ авах тухай шийдвэр гаргана. Цагдан хорих ТСАХ авах асуудлыг шүүх шийдвэрлэнэ. Урьдчилсан мөрдөн байцаалтын шатанд төрийн төлөөлөгчийн хүсэлтээр шүүгч шийдвэрлэнэ”<sup>112</sup> гэж заасан. Эндээс БНЧУ-ын ЭПХ-ийн дагуу зөвхөн яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авагддаг, цагдан хорих ТСАХ авах шийдвэрийг мөрдөгч, прокурор бус гагцхүү шүүгч гаргадаг байдлаараа манай улсын хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй ЭХХШТХ-тай адил байна.

БНЧУ-ын ЭПХ-ийн 69 дүгээр зүйл (Баривчлах тухай тушаал)-ийн 1 дэх хэсэгт “Хэрэв цагдан хорих үндэслэл байгаа бол яллагдагчаас мэдүүлэг авахдаа түүнийг дуудан ирүүлэх, саатуулах байдлаар ирцийг хангаж болохгүй. Урьдчилсан мөрдөн байцаалтын шатанд төрийн төлөөлөгчийн хүсэлтээр шүүгч, шүүх хуралдааны үед шүүх хуралдааныг даргалагч баривчлах тухай тушаал гаргана” гэж заасан. Энэ зүйлийн 5 дахь хэсэгт “Шүүгч яллагдагчаас даруй мэдүүлэг авч цагдан хорих ТСАХ авах эсэх асуудлыг шийдвэрлэнэ...” гэж зааснаас үзэхэд, яллагдагчаас мэдүүлэг авах ажиллагааг зөвхөн цагдаагийн байгууллага бус шүүгч өөрийн биеэр явуулан, үргэлжлүүлэн цагдан хорих ТСАХ авах ажлыг зохион байгуулдаг нь онцлогтой байна.

БНЧУ-ын ЭПХ-ийн 70 дугаар зүйл (Цагдан хорих тухай мэдэгдэх)-д “Цагдан хорих тухай яллагдагчийн гэр бүлийн гишүүдийн аль нэгэнд болон түүний ажлын байрны удирдлагад түргэн мэдэгдэнэ. Зэвсэгт хүчин болон зэвсэгт нэгдэлд

---

<sup>112</sup> Мөн тэнд. 49 дэх тал.

харьяалагддаг яллагдагчийн дарга, захирагчид мэдэгдэнэ”<sup>113</sup> гэж заасан нь манай улсын ЭХХШТХ-д заасантай тохирч байна.

Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн процессын хуульд цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг тусгасан байдал

АНУ нь Эрүүгийн процессын тогтолцооны аккумуляцийн загварыг бий болгох, түүнийг хөгжүүлэн дэлгэрүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэж иржээ. Ялангуяа эрүүгийн хэргийг олон шат дамжлагагүй, түргэн шуурхай шийдвэрлэх, ялын олон сонголттой нөхцөлийг бий болгон, хялбаршуулж шийдвэрлэх талаар нэлээд туршлага хуримтлуулсан орон гэж үздэг. Түүнчлэн эрүүгийн хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлж, шийдвэрлэхэд мэтгэлцэх зарчмыг бий болгох, төлөвшүүлэхэд томоохон хувь нэмэр оруулсан билээ. Америкийн эрүүгийн процесс нь Английн эрүүгийн шүүхийн нийтлэг жишгийн уламжлалд тулгуурлан, прецедентийн хэв маягт түшиглэж, түүнийг улам баяжуулж, хөгжсөн байдаг.

АНУ-ын эрүүгийн процессын эрх зүйн голлох эх сурвалжуудыг дурдвал:

- Үндсэн хууль (1787);
- Хүний эрхийн билл (1791);
- Холбооны Улсын хуулиудын нэгдсэн эмхэтгэл (1974-1976) 28 дугаар эмхэтгэл;
- Эрүүгийн нотлох баримт, нотолгооны тухай жишиг дүрэм (1972);
- Онц ноцтой гэмт хэргийг шүүн таслах ажиллагааны тухай Холбооны нэгдсэн дүрэм (1980);
- Мирандагийн жишиг дүрэм (1966) (Warning of Miranda);
- Давж заалдах шүүхийн чиглэмж, дүрэм (1986);
- Дээд шүүхийн тухай хууль (1980);
- Гэмт явдлын тархалт, илрүүлэлтэд хяналт тавих тухай хууль (1984);
- Холбооны Эрүүгийн загвар хууль (1962) гэх мэт.

Эдгээр эх сурвалжаас гадна, Холбоонд нэгдсэн Муж улсуудын Эрүүгийн хууль, Шүүн таслах ажиллагааны зарчим, дүрэм, түүнчлэн, холбооны хэмжээнд дагаж мөрдөхөөр Дээд шүүхээс тогтоосон прецедентүүд нь шууд хамааралтай үйлчилнэ. Эрүүгийн процесст хамааралтай 100 шахам прецедент өнөө хэр хүчин төгөлдөр үйлчилж, эрүүгийн шүүхийн практикт идэвхтэй хэрэглэгдсээр байна. АНУ-ын Холбооны хуулиудын нэгдсэн эмхэтгэлийн 28 дугаар ботийн 2254 дүгээр хэсэгт “Холбооны шүүхийн харьяаллын эрүүгийн хэргийг хянан шийдвэрлэх нийтлэг журам”-ыг хуульчлан тодорхойлсон бол мөн ботийн 2255 дугаар хэсэгт, Холбооны болон Муж улсын хэмжээнд баривчлах, цагдан хорих ажиллагааг хэрэгжүүлэх, түүнд хяналт тавих журмыг тогтоож өгчээ<sup>114</sup>. АНУ-ын Эрүүгийн процессын суурь зарчмуудыг тодорхойлоход Үндсэн хууль, Хүний эрхийн билл, Шүүхийн зарим прецедент голлох үүрэгтэйгээс гадна, Олон улсын хүний эрхийн гэрээ, конвенцууд зонхилох нөлөөтэй юм. АНУ-ын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр нэмэлтэд: “...Хүний хувийн орон сууц, өмч хөрөнгө, хувийн бичиг баримтад ямар нэгэн үндэслэлгүйгээр нэвтрэн орж шалгах, эсхүл баримт, шалтгаангүйгээр шууд баривчилж болохгүй. Хүний хувийн халдашгүй эрхийг хөндөх халдах, өмч хөрөнгийг нь хураах, нэгжлэг хийх эрхийг зөвхөн албан ёсны бөгөөд, тангараглаж баталгаажуулсан шүүхийн зөвшөөрлийн бичигт заасан хангалттай үндэслэлгүйгээр олгож, зөвшөөрч болохгүй”<sup>115</sup> гэж заажээ. Харин 5 дугаар нэмэлтэд: “...Хэн ч ямар нэгэн эрүүгийн хэрэгт өөрийн эсрэг мэдүүлэг өгөх ёсгүй. Хэнийг ч эрх зүйн нэг хэрэг, зөрчлийн төлөө хоёр удаа яллаж болохгүй. Эрх зүйн зохих ёсны зөвшөөрөгдсөн процесс ажиллагааг явуулахгүйгээр хүний эрх, эрх чөлөөг хасах, өмч хөрөнгийг хураах, амь насыг бусниулахыг хориглоно” гэж дурджээ.

<sup>113</sup> Уголовно-процессуальное законодательство Чешской республики: учебно-методическое пособие // Краснояр. Гос. Ун-т; Сост. Л.В. Майорова. Красноярск. 1999. С. 51.

<sup>114</sup> Бернам У. Правовая система США. М. 2006. С. 89-91.

<sup>115</sup> Гученко К.Н. Основы уголовного процесса США. М. 1993. С. 15.

Үндсэн хуулийн 14 дүгээр нэмэлтэд: "...Муж улс бүхэн эрх зүйн зохих ёсны процесс ажиллагаагүйгээр хүний амь насыг бусниулж, эрх чөлөөг нь хасаж, өмчийг нь хурааж болохгүй. Муж улсын хуульд хамрагдах ямар ч этгээдэд хуулийн эрх тэгш хамгаалалт үзүүлэхээс татгалзаж үл болно" гэж заасан байдаг. Эдгээр хэм хэмжээ нь хүний амьдрах хувийн халдашгүй эрхээ хамгаалуулах болон хувийн өмчийн эрхэнд төрөөс процессын бус аргаар халдахыг хатуу хориглосон агуулгыг илэрхийлдэг. Ер нь америкийн эрүүгийн процесст гэмт хэрэг үйлдсэн болохыг нь процессын арга хэрэгслээр урьдчилан шалгаж, шүүхийн зөвшөөрлөөр заавал дамжуулж байж, тухайн сэжиглэгдэж буй хүний эрхэнд халдах, эрхийг нь хязгаарлах зарчим үйлчилдэг. Өөрөөр хэлбэл, хэрэгтнийг үйлдэл дээр нь баривчилснаас бусад ямар ч тохиолдолд сэжигтнийг таамаг, сэжгээр хорьж, мөрдөхгүй бөгөөд, зөвхөн баттай нотлох баримтад тулгуурлаж, процесс ажиллагааг явуулсны үр дүнд л эрхийг нь хязгаарлах, баривчлах, цагдан хорих арга хэмжээ авдаг<sup>116</sup>.

Америкийн Эрүүгийн процесст эрх зүйн шалгуур бүхий дор дурдсан агуулгыг шүүн таслах ажиллагаанд заавал хангах нөхцөл болгон тогтоосон байдаг. Үүнд:

1. Нэгэнт ил тодорхой болсон буюу хохирол нь төлөгдөж, ял тохиролцох боломжтой хэргүүдийг түргэвчилсэн журмаар шийдвэрлэх;

2. Эрүүгийн процесс нь шүүхийн урьдчилсан болон шүүн таслах хуралдааны агуулгаар тодорхойлогдох бөгөөд, шууд бус утгаараа шүүхийн өмнөх МША-ны үе шатыг үгүйсгэх;

3. Эрүүгийн процесст оролцогчдын эрх тэгш байдлыг хангах;

4. Шүүх хуралдааныг чөлөөтэй мэтгэлцэх аргаар явуулах;

5. Нотолгооны агуулгыг шүүх дээр мэтгэлцэгч талууд тодорхойлох;

6. Эрүүгийн болон эрүүгийн процессын эрх зүйн харилцаанд оролцогч бүхэн үүрэг, хариуцлагаа өөрсдөө бие даан хүлээх;

7. Эрүүгийн процессын институт, тогтолцоо, систем нь төвлөрсөн бус, задран хуваарилагдаж, тус тусдаа боловч функциональ түвшинд чиг үүрэг нь хоорондоо харилцан уялдсан байх;

8. Эрүүгийн процессын үйл явц, чиг үүрэг бүхэнд нотолгооны стандарт аргачлал, зарчмуудтайн дээр, албадан гүйцэтгэх, баривчлах ажиллагаанд хүний хувийн эрх чөлөө, халдашгүй чөлөөт байдлыг байнга анхаарч харгалзах;

9. Эрүүгийн хэргийн нотлох ажиллагаанд нээлттэй буюу урьдчилсан хэлэлцүүлгийн аргаар зохистой, уян хатан, шударга ёсны зарчимд нийцсэн харьцангуй үнэлгээний шаардлагыг хангах гэх мэт багтана.

АНУ-д эрүүгийн хэргийг мөрдөн мөшгих, МША-ны явцад процессын албадлагын хэд хэдэн арга хэмжээг авч, хэрэглэсээр ирсэн байдаг. Ихэнхдээ баривчлах, мөнгөн барьцаагаар батлан даалтад гаргах, гэрийн хорионд цагдан харгалзах, торгууль хүлээлгэх зэрэг таслан сэргийлэх болон албадлагын арга хэмжээ авдаг. Нэгжлэг хийх, эд хөрөнгийг захиран зарцуулахыг түр хязгаарлах, гэмт хэрэг гарсан газар орчинд хамгаалалт тогтоох, баталгаа гаргуулах зэрэг арга хэмжээ авах нь бий. Баттай нотлох баримт бүхий гүйцэтгэх ажлын мэдээлэл, нотолгооны эх сурвалжид үндэслэн, сэжигтнээр тооцох ажиллагааг явуулсны үндсэн дээр тухайн сэжигтнийг баривчилна. Цагдаагийн баривчлах арга хэмжээг шүүхийн зөвшөөрөлтэй ба зөвшөөрөлгүй гэсэн хоёр ангилалд авч үздэг. Гэмт хэрэг үйлдэж байгаад цагдаагийн нүдэн дээр илэрч, баригдсан болон гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзэх илэрхий ул мөр, баримт сэлтүүд байгаа нь газар дээрээ нотлогдсон үед цагдаагийн офицер буюу цагдаагийн эрх бүхий албан тушаалтан шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлах арга хэмжээ авч болно.

АНУ-ын Дээд шүүхийн 1991 онд гаргасан удирдамжид зааснаар 48 цаг хүртэл шүүхийн урьдчилсан зөвшөөрөлгүйгээр цагдаа баривчлах арга хэмжээ авч болно. Шүүхийн зөвшөөрөлтэйгөөр баривчлах үед юуны өмнө тухайн сэжигтнийг хохирогч ба гэрч шууд зааж, таньж мэдүүлсэн байхаас гадна, шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулж, яллах болон цагаатгах баримт сэлтийг нотлох баримтыг үнэлэх түвшинд

<sup>116</sup> Мөн тэнд. 10-17 дахь тал.

мэтгэлцүүлэн хэлэлцүүлсний эцэст шүүгч мөрдөн шалгах шатанд цагдан хорих эсэхийг шийднэ. Шүүгч баривчлах шийдвэр гаргах үедээ баривчлагдсан этгээдэд Үндсэн хууль, шүүхийн прецедентээр тогтоосон эрхийг нь танилцуулна. Урьдчилан саатуулах буюу цагдан хорих хугацааг АНУ-ын эрүүгийн процессын журам, хууль тогтоомжид нарийвчлан заагаагүй боловч прецедентийн жишиг, дээд шүүхийн удирдамж, зарчмуудыг иш үндэс болговол 100 хоногоос хэтрүүлэхгүй байхаар тогтоосон байдаг. (1974 оны шуурхай шүүхийн хууль)

АНУ-ын Эрүүгийн шүүхийн процессын практикт шүүхийн өмнөх тусгайлсан шат байхгүй, ихэнхдээ түргэвчилсэн буюу ял тохиролцох байдлаар хялбаршуулж шийддэг учраас хүнд буюу ноцтой хэргийн хувьд шүүхэд шилжихээс өмнөх процесс ажиллагаа нь 21 хоногоос 90 хоног хүртэлх хугацаанд үргэлжлэх нь бий. Баривчлах болон цагдан хорьж албадан саатуулах, түүнчлэн эрүүгийн процессын мөрдөн мөшгих болон албадлага хэрэглэх үед хүний эрхийг хангахад чиглэгдсэн дараах голлох прецедент үйлчилдэг.

Хүснэгт 2. Эрүүгийн процессын албадлага хэрэглэх үеийн хүний эрхийг хамгаалах прецедентийн жагсаалт

| № | Шүүхийн прецедентийн                        | Шүүхийн прецедентийн үзэл санаа                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|---|---------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Miranda v. Arizona 384 US 436 (1966)        | Баривчлагдсан буюу албадан саатуулагдсан этгээд цагдаагийн тавьсан асуултад хариулахгүй байх эрхтэй. Энэ нь өөрийн эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх, цагдаагийн тулган хүлээлгэсэн хэргийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх эрхээр баталгаажсан.                                                             |
| 2 | Mapp v. Ohio 367US.643 (1961)               | Муж улсын хэмжээнд эрүүдэн шүүж, мөрдөн мөшгөж дарамт шахалт үзүүлэх замаар гаргуулж авсан нотлох баримтыг хууль бус гэж үзэх ба цагдаагийн цуглуулсан хууль бус нотлох баримтыг яллагдагч, шүүгдэгчийн эсрэг болон шүүх хуралдаанд нотолгооны эх сурвалж болгон хэрэглэхгүй байхаар тогтоосон. |
| 3 | Gideon v. Wainwrigh 372 US 335 (1963)       | Эрүүгийн процесст яллагдагч нь өмгөөлөгч авах үнэмлэхүй эрхтэй. Хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн, баривчлагдсан яллагдагч, шүүгдэгч өмгөөлөгч хөлслөх эдийн засгийн боломжгүй бол төрийн зүгээс заавал өмгөөлөгчөөр хангана.                                                                             |
| 4 | Terry v. Ohio 392 US 1 (1968):              | Цагдаагийн ажилтан ямар нэгэн нотлох баримтгүй, үндэслэл шалтгаангүйгээр, сэжиг таамгаар хүний биед дур мэдэн хүрч, баримтгүйгээр баривчилж болохгүй. Түүнчлэн шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр хүний өмч, хөрөнгөд халдаж, хурааж болохгүй.                                                            |
| 5 | Furman v. Georgia 408 U.S.238 (1972)        | Торгуулиас эхлээд ялын дээд хэмжээ – цаазаар авах ял сонссон ямар ч хүнд тухайн шийтгэлийг нь хэт харгис аргаар буюу удаан хугацаанд гүйцэлдүүлэхээр тамлан зовоож болохгүй. Эрх нь хасагдсан ба хязгаарлагдсан хэн боловч хууль шүүхийн өмнө эрх тэгш хамгаалалт авах эрхтэй.                  |
| 6 | United states v. Salerno, 481 US 739 (1987) | Хүнд ноцтой биш гэмт хэрэгт баривчлагдсан болон саатуулагдсан этгээдийг зохих хэмжээний барьцаагаар суллаж, батлан даалтад гаргаж болох боловч, онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн, баривчлагдсан,                                                                                                     |

|  |                                                                                               |
|--|-----------------------------------------------------------------------------------------------|
|  | цагдан хоригдсон этгээдийг өндөр барьцаа шаардаж суллах буюу давхар шийтгэж болохгүй гэх мэт. |
|--|-----------------------------------------------------------------------------------------------|

Тэгэхээр АНУ-ын эрүүгийн процесс нь Английн эрүүгийн шүүхийн нийтлэг жишгийн уламжлалд тулгуурлан, прецедентийн хэв маягт түшиглэсэн болох нь Холбоонд нэгдсэн муж улсуудын Эрүүгийн хууль, Шүүн таслах ажиллагааны зарчим, дүрэм, түүнчлэн, холбооны хэмжээнд дагаж мөрдөхөөр Дээд шүүхээс тогтоосон прецедентүүд нь шууд хамааралтай үйлчилдэг бөгөөд Эрүүгийн процесст хамааралтай 100 шахам прецедент өнөө хэр хүчин төгөлдөр үйлчилж, эрүүгийн шүүхийн практикт идэвхтэй хэрэглэгдсээр ирсэн түүхэн уламжлалаас харагдаж байна.

АНУ-ын Эрүүгийн процессын суурь зарчмуудыг тодорхойлоход Үндсэн хууль, Хүний эрхийн билл, Шүүхийн зарим прецедент голлох үүрэгтэйгээс гадна, Олон улсын хүний эрхийн гэрээ, конвенцууд зонхилох нөлөөтэй байна. Муж бүхэн өөр өөрийн хууль тогтоомжтой боловч эдгээр хууль тогтоомжийн найруулга нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг агуулсан байхыг шаарддаг байна. Үүний нэг жишээ нь Үндсэн хуулийн 14 дүгээр нэмэлтэд заасан "...Муж улс бүхэн эрх зүйн зохих ёсны процесс ажиллагаагүйгээр хүний амь насыг бусниулж, эрх чөлөөг нь хасаж, өмчийг нь хурааж болохгүй. Муж улсын хуульд хамрагдах ямар ч этгээдэд хуулийн эрх тэгш хамгаалалт үзүүлэхээс татгалзаж үл болно" гэж зааснаас тод харагдаж байна.

АНУ-ын эрүүгийн процесст гэмт хэрэг үйлдсэн болохыг нь процессын арга хэрэгслээр урьдчилан шалгаж, шүүхийн зөвшөөрлөөр заавал дамжуулж байж, тухайн сэжиглэгдэж буй хүний эрхэнд халдах, эрхийг нь хязгаарлах зарчим үйлчилдэг. Өөрөөр хэлбэл, хэрэгтнийг үйлдэл дээр нь баривчилснаас бусад ямар ч тохиолдолд сэжигтнийг таамаг, сэжгээр хорьж, мөрдөхгүй бөгөөд, зөвхөн баттай нотлох баримтад тулгуурлаж, процесс ажиллагааг явуулсны үр дүнд л сая нэг эрхийг нь хязгаарлах, баривчлах, цагдан хорих арга хэмжээ авах эрх зүйн орчин бүрддэг байна.

### Дүгнэлт

1. БНЧУ-ын ЭПХ-ийн дагуу зөвхөн яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авагддаг, цагдан хорих ТСАХ авах шийдвэрийг мөрдөгч, прокурор бус гагцхүү шүүгч гаргахаас гадна, яллагдагчаас мэдүүлэг авах ажиллагааг зөвхөн цагдаагийн байгууллага бус, шүүгч өөрийн биеэр явуулан, үргэлжлүүлэн цагдан хорих ТСАХ авах эсэхийг шийдвэрлэдгээрээ онцлогтой байна.

2. АНУ-ын эрүүгийн процессын онцлог давуу тал нь тухайн этгээд гэмт хэрэг үйлдсэн эсэхийг урьдчилан шалгаж, шүүхийн зөвшөөрлөөр тухайн сэжиглэгдэж буй хүний эрхэнд халдах, эрхийг нь хязгаарлах зарчим үйлчилдэгт оршино. Мөн гэмт хэрэгтэн үйлдэл дээрээ цагдаагийн албан хаагчид баригдсан болон гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзэх илэрхий ул мөр, баримт байгаа тохиолдолд, цагдаагийн эрх бүхий албан тушаалтан шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлах арга хэмжээ авах боловч, заавал шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулж, яллах болон цагаатгах баримт сэлтийг нотлох баримтыг үнэлэх түвшинд мэтгэлцүүлэн хэлэлцүүлсний эцэст шүүгч мөрдөн шалгах шатанд цагдан хорих эсэхийг шийддэг байдал нь хүний эрхийг хангах, үндэслэлгүйгээр цагдан хорих байдлыг багасгах үндэс болдог ажээ. Хүний эрхийг хамгаалах үзэл баримтлалыг өндөр түвшинд сахидаг болох нь олон улсын гэрээ, конвенциудад үлгэр жишээч байдлаар нэгдэн орохоос гадна дотоодын олон хууль тогтоомж нь хүний эрхийг хангахад чиглэсэн үзэл баримтлалыг дэвшүүлэн, хэрэгжүүлдэг зэргээс харагдаж байна.

3. Мөн хөнгөн гэмт хэрэгт холбогдож баривчлагдсан болон саатуулагдсан этгээдэд цагдан хорих ТСАХ авах явдал маш бага бөгөөд, түүнийг барьцаагаар суллаж, батлан даалтад өгөх арга хэмжээг түлхүү авч байгаа байдал нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг шоронжуулах бус илүүтэйгээр нийгэмшүүлэх зорилго агуулж байна гэж дүгнэхээр байна. Монгол Улсын ЭХХШТХ-д уг сайн туршлагыг нэвтрүүлснээр цагдан хорих ТСАХ-г хавтгайруулан хэрэглэж, хүний эрхийг зөрчихөөс урьдчилан сэргийлэх сайн талтай гэж үзэж байна.

### **Санал**

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.5-д зааснаар гэмт хэргийг хөнгөн ба хүнд гэж ангилдаг. Хөнгөн гэмт хэрэг гэж Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид хорих ялын дээд хэмжээг 5 жил түүнээс доош эсвэл хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулахаар заасан гэмт хэргийг хэлдэг. Хөнгөн гэмт хэрэг нь нийгмийн хор аюулаар бага мөн оногдуулж болох ял нь хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулж болох тул хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авахгүй байх нь зөв гэж үзэж Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах саналтай байна.

### **Ашигласан материал**

Хууль, эрх зүйн баримт бичиг:

1. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль.
2. Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн процессын тухай хууль.
3. Бүгд Найрамдах Чех Улсын Эрүүгийн процессын тухай хууль.

Гадаад хэл дээрх эх сурвалж:

4. У.Бернам "Правовая система США". 2006 год.
5. К.Н.Гученко "Основы уголовного процесса МША". 1993 год.
6. Л.В.Майорова "Уголовно - процессуальное законодательство Чешской республики: учебно - методическое пособие". 1999.
7. А.Г.Тузов "Введение в Уголовный процесс Чехий". 2005.